Metafora, allegória, etimológia és egyéb kórformák

(Kockázati figyelmeztetés: A cikk gyerek, politikus kezébe nem való)

Dr. Molnár F. Tamás[a,b]

[a]*PTE ÁOK Orvosi Készségfejlesztő és Innovációs Központ Műveleti Medicina Csoport, Pécs*

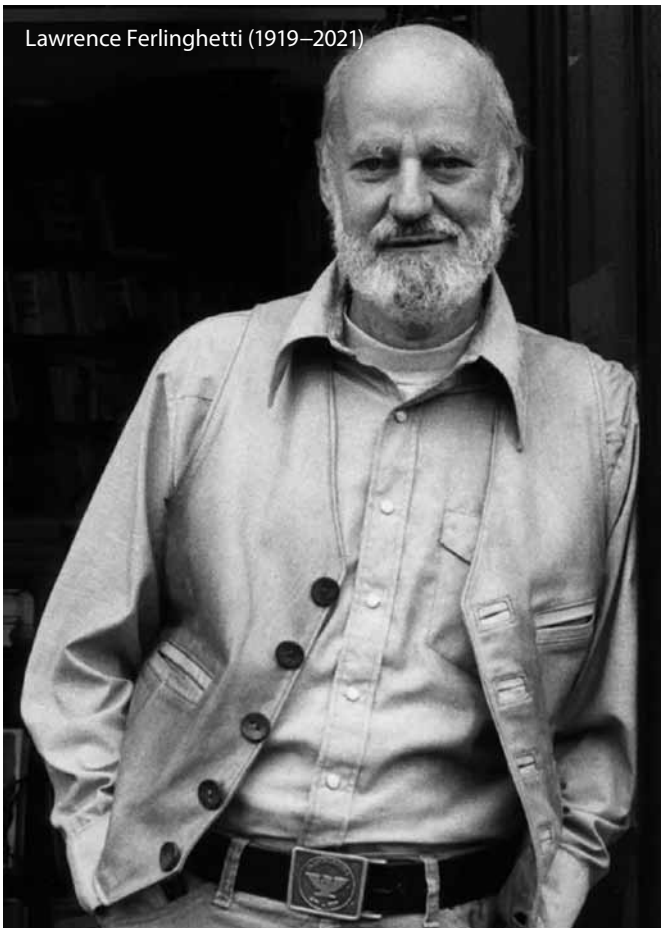
[b]*Petz Aladár Egyetemi Oktató Kórház, Sebészeti Tanszék (PTE ÁOK)*

Szt. Sebestyén Mellkassebészeti Részleg, Győr

Boldog, békés új évet kíván a rovatvezető is; bár mire az olvasókhoz jut a 2026-os első lapszám, már bokáig járunk az esztendőben; de ér ez majd térdig is, sőt feljebb. Talán az egyetlen biztos pont a közeljövőben, hogy hazánk nincs rajta az USA tagállamjelöltjeinek listáján – habár akármi megtörténhet. Igazán nem mondhatjuk, hogy unalmas időket élünk. Furcsán hangzik, de a mából visszatekintve a hidegháború és később a langyos (ám a mélyben fortyogó) 1980-as évek kifejezetten békésnek tűnnek.

Talán a história optikája teszi, ahol a dioptriát évtizedekben mérik. Pedig a létező szocializmus paradicsomából (a marxizmus fügefalevelével takarózó Szovjet[orosz] Birodalom fedőtörténete; Közép-Európa meggyalázásának fattyúgyümölcse) sokaknak akkor is elegük volt. A vasfüggönyön inneni terminológiában „dobbantottak", hivatalos fogalmazásban – görögggel dúsított rontott latin szóval – disszidensekké váltak. Szép a szó: a XVI. század óta létezik, de a deáklatinban mást jelentett. Annyit tesz, más véleményen lenni; szó szerint, aki félreül: dis / sedere. (Másutt Itáliában a seggere szóalak járja: ebből lesz a magyar – na mi?) Az angol „dissenters" pedig a protestánsok (mint amilyen az anglikán egyház is) elleni protestálókat (a kvékereket, baptistákat, stb.) jelentette. Az ellenségem ellenségének az ellensége…

Akik azonban mindjárt rovatunk színére lépnek, azok az 1989 előtti Európa (akkor) szerencsésebb oldalára ültek át. Kisebb nagyobb nekifutással „dobbantottak". A jelenidő felicitásáról több vélemény, sőt értelmezés is létezik; a jó pulmonológus a fülének és a röntgenképnek hisz; minden egyebet bizonyítani kell. Alant két ilyen gyökeresvesztett alak beszélgetésébe hallgatunk bele (talán Párizsban, amit akkor még zömmel gallok

Lawrence Ferlinghetti (1919–2021)

Forrás: Wikimedia Commons

laktak?). A helyszín egy pincelakás, amelynek közepén húzódik a ház főgyűjtő szennyvízvezetéke (milyen szép magyar szó ez is). Ahogy Lawrence Ferlinghetti Egyes szám negyedik személy című művében írja: „a távolban felzubog egy bidé".

AA: Néha úgy érzem, hogy a hasukban lakunk. Mint a mikróbák. Nézd ezeket a csöveket, nem emlékeztetnek a belekre? Nem éppen olyanok mint a belek?
XX: Csövek, na.
AA: Engem ez az egész a zsigerekre emlékeztet. Úgy élünk itt, mint két baktérium egy organizmus belsejében. Két idegen test. Élősdiek, vagy annál is rosszabbak. Lehet hogy két kórokozó baktérium vagyunk? A bomlás okozói az egészséges szervezetben. Baktériumok. Koch-bacilusok, vírusok, gonococcusok? Gonococcus – én aki mindig a legfejlettebb agyi szubsztancia értékes sejtjének tekinthettem magam? Odahaza, nálunk, valamikor.

1. kérdés:
Ki írta a darabot és mi a címe?
a. Sławomir Mrożek: Emigránsok
b. Samuel Beckett: Abszurd alagsor
c. Bohumil Hrabal: Ketten a pincében
d. Karinthy Ferenc: Pincében
(más címen: Szellemidézés)

Számítunk olvasóink szélesebb, általános orvosi műveltségére, így átlépünk a rekeszen lefelé, sőt még

Bohumil Hrabal (1914–1997)

W. H. Auden (1907–1973)

mélyebbre is alászállunk. A költészet nagy gusztóval használja fel más belső szerveinket is sajátos, allegorikus céljaira. Mint ebben a poémában is:

„Az egész inkább hasonlít valami belső szervre, közösségi élet a hasnyálmirigyben… érzékenység minden irány nélkül… ez itten…"

2. kérdés:
Ki a költő és mi a poéma címe?
a. T. S. Eliot: Átokföldje
b. Ezra Pound: XXXV. Canto
c. W. B. Yeats: Szimbólumok
d. W. H. Auden: Miss Gee

3. kérdés:
A pancreas szerepel abban az egyetlen könyvcímben, amelyet nem a rovatvezető talált ki. Melyik az?
a. Krasznahorkai László: Hasnyálmirigy és rosszkedv. Esszék.
b. Esterházy Péter: Hasnyálmirigynapló
c. Tandori Dezső: Hass, nyalj, eriggy
d. Karinthy Frigyes: Egy hasnyálmirigy naplója

A lengyel szerző a Koch bacillus mellett megidézte a gonococcusokat is, amiket a medikushumor gonosz kokkuszoknak nevezett át.

4. kérdés:
Ki és mikor fedezte fel a kórokozót?
a. Albert Ludwig Sigesmund Neisser 1867-ben
b. Robert Koch 1879-ben
c. Albert Ludwig Sigesmund Neisser 1879-ben
d. Louis Pasteur 1879-ben
e. Julius Richard Petri 1879-ben
f. Albert Ludwig Sigesmund Neisser 1916-ban

A csak a mikroszkóp alatt szép látványt nyújtó (szép az, ami érdek nélkül tetszik) kórokozó által nyakunkra hozott nyavalyákat ékes magyar nyelvünk számos ízes névvel illette.

5. kérdés:
Melyek a kivételek? És melyik a kivétel kivétele?
1. franciakór
2. rossebb
3. tripper
4. kankó
5. kakasmándikó
6. bujasenyves takár
a. 1-2-5
b. 3-4-5
c. 1-2-3
d. 4-5-6

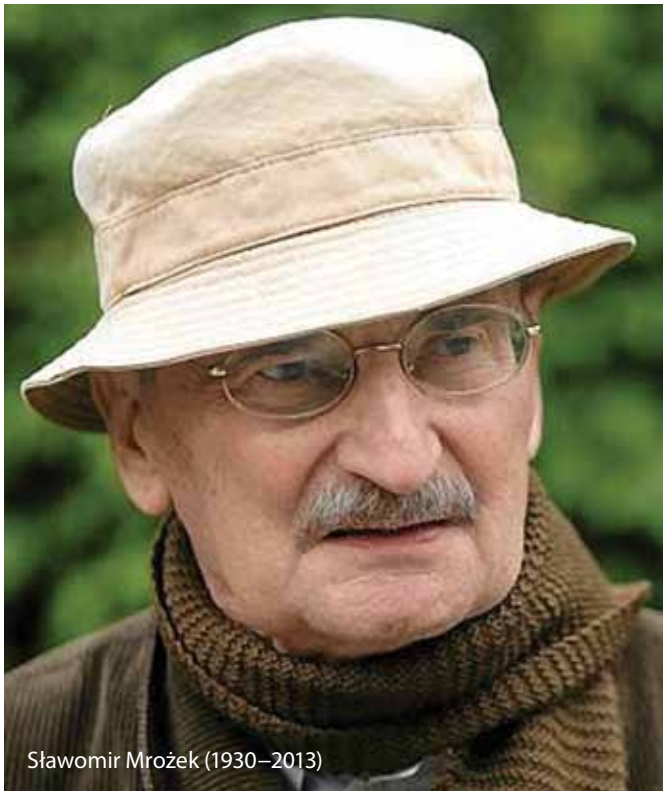
6. kérdés:
Ha szóba került a tripper, akkor a nagynak aligha mondható, mégis érdekes kérdés, hogy honnan érkezett a szó a Kárpát-medencébe, és mit jelent?
a. A trip – utazás szóból, Angliából (amit akkor még az angolok laktak). Lásd még a day tripper, night tripper kifejezéseket, illetőleg a kábítószeres utazás tripje is ide kapcsolódik. Ellenállhatatlan kényszer diktálja a következő lépést: tripper> tipper>tipperary>It's a long way to Tipperary, ám a szófejtés eme formája teljesen tudománytalan, méltatlan az Amega magas scientometricus hagyományaihoz.
b. Forrása a német tropfen (csepeg) ige. A bonjour / jóreggelt csepp a közismerten finom német humor szelíd utalása a szerintük franciás tünettanra. Az alnémet

Julius Richard Petri (1852–1921)

formája ennek a szónak a trippen. Innen már csak egy (alnémet / altesti) ugrás az angol -er képző ideragasztása; a trippener. További köznyelvi alakulás, rövidülés, lecsípődés révén lett a tripper a magyar szókincs megbecsült alakja.
c. A kellemetlen betegség szlengből ismert „trikó" megnevezése azonos az alsóing, T-shirt, illetve a közismert és közkedvelt gimnasztyorka szóalakkal jelölt fehérneműkével. A patogenetikai kapcsolatot az a mozgássor magyarázza, melynek során mind a bakteriumdonor mind pedig a recipiens megszabadul az alsóneműjétől. A coccust nyilván kívülről hozta, így a kulcsszó három. A Magyar Bőrkórtani és Nemibetegtársaság Nevezéktani Albizottsága a BNO-ban a latin tri mentén a 3/ko kódot javasolja. Ennek a rövidített formája a tri-per; azaz a köznyelvi tripper.

Maradjunk még egy pillanatig a rossz sebnél; úgyis mint inverz jókívánságnál.

7. kérdés:
Kiket illettek az I. világháborúban „rosseb bakák" kifejezéssel? (Kaposvári olvasóink válaszait sajnos ki kell zárnunk a rendkívül izgalmas és nemes szellemi versengés ezen kérdéséből.)

Sławomir Mrożek (1930–2013)

a. azokat a honvédeket, akik rossz pillanatban voltak rossz helyen, és ezért rossz sebet kaptak
b. azokat a honvédeket, akik rossz helyen kerestek múló örömöt, és ezért cserébe Treponema pallidum kórokozót nyertek
c. a cs. és kir. 44. gyalogezred katonáit
d. a kórlapon görög R (ró) alakkal jelzett sebzés: a baka öncsonkítási kísérlete

Fájdalmas búcsút kell intenünk a mikrokozmosz erotikai mezőinek, és komolyabb témákkal vagyunk kénytelenek foglalkozni. Bár nagy elődünk Arisztotelész egész könyvet szentelt a politikának, mi kevesebbel is beérjük.

A csíratan (bug theory) XIX. századvégi megszületése óta kedvelt metafora a baktérium, mint politikai vagy éppen háborús ellenfelünk könnyen megérthető és felfogható képe. Vagy inkább allegória?

8. kérdés:
Mi a különbség? Van-e egyáltalán?
a. semmi: szinonímák
b. valami: ha kiterjesztem a metaforát, allegória lesz
c. egymás ellentettjei
d. távoli kapcsolat van köztük

Összeszedtünk néhány szép képet a múltból (a jelenhez érthető okokból nem merünk nyúlni; talán majd a választások után…)
Az ocsúhoz sajnos búza is keveredett.

9. kérdés:
Melyik kép téves?
a. A kommunizmus vírusa száguld át a világ vénáin.
b. A fasizmus vírusa fenyegeti Európát.
c. A szeretet baktériuma az emberi biodom része.
d. A COVID-19 a kapitalizmus pandémiája: a két kórforma nemcsak közel identikus, hanem szoros oki és következménybeli kapcsolat is van köztük.

Egyesek szerint a rangkór is fertőző betegség. Székelyföldi szakértője így jellemzi:

„Kórokozója a potentia, dominatio vagy status nevű vírus, ezek hatását különösen fokozza, ha a pecunia-félékkel való fertőzöttség is kimutatható. Ezek a kórokozók leginkább politikai diskurzusok, illetve – főleg a pecunia-félék – különféle, nexusoknak nevezett speciális kapcsolatok útján fertőznek, ezért ahol politikusok hosszabb ideig nagyobb számban tartózkodnak együtt zárt helyen (például pártszékházakban), a betegség igen hamar járványszerűen sok emberre átterjedhet. A rangkórnak ugyanis elmaradhatatlan velejárója, hogy kórokozói hordozóinak elméjében egy újabb vírus termelődik, ennek neve az orvosi nyelvben – utalva a rangkórral való esszenciális kapcsolatára – rancor…”

10. kérdés:
Mit jelenthet a rancor?
a. lóverseny kifejezés: tisztességtelen előny
b. esőköpeny (raincoat) – dél-londoni (jellemzően szikh) kiejtésben
c. francia divatszó – emelt sarok
d. latin: idült neheztelés, régtől rögzült harag

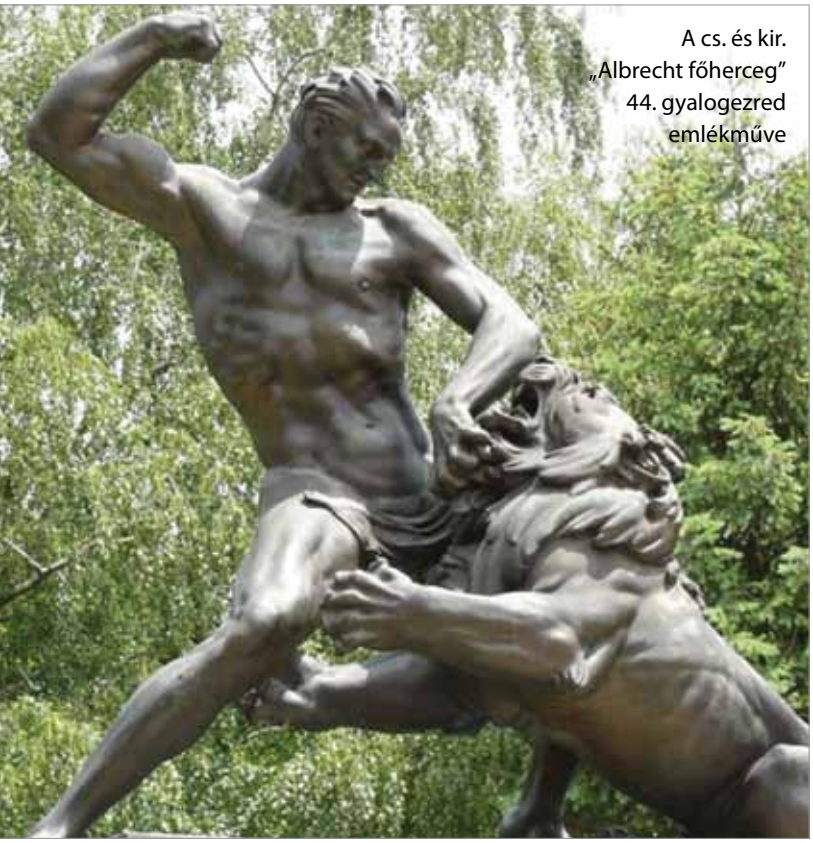
MEGOLDÁSOK

1. válasz:
a. Sławomir Mrożek: Emigránsok
fordította: Balogh Géza in: Sławomir Mrożek Drámák, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006

2. válasz:
b. Ezra Pound Cantoi közül a 35. foglalkozik behatóan Mitteleurópával. A szövegkörnyezet nem kifejezetten kedvező, de erről nem Pound tehet. A „dal" végére mindenesetre az Osztrák–Magyar Monarchia kiszenved.

3. válasz:
b. Esterházy Péter döbbenetes betegségnaplóban számolt be hasnyálmirigyrákjáról. A pulmonológus hasonlót a poétika világában John Updike kései verseiben talál.

4. válasz:
c. Albert Ludwig Sigesmund Neisser fedezte fel a kórokozót 1879-ben. Jellemző módon a mindentudó Dr. Google Lengyelországba helyezi Neisser lakóhelyét, ami szomorú históriai melléfogás. Majd csak a II. világháború után lesz ősi lengyel fészek, addig a város neve Breslau. (Wroclaw lesz a II. világháború után, hogy az elűzött lengyelektől megszabadított Lemberg a szovjet Lvov lehessen, ami most a szintén aboriginális ukrán Lviv névre hallgat). A német bőr- és nemigyógyász életére jó forrás: Ligon BL. Albert Ludwig Sigesmund Neisser: discoverer of the cause of gonorrhea. *Semin Pediatr Infect Dis* 2005; 16(4): 336-41.

A cs. és kir. „Albrecht főherceg" 44. gyalogezred emlékműve

5. válasz:
a. 1-2-5 A válasz – akárcsak a kérdés – csavaros; bonyolult. A franciakór (1) és a rossebb (2) a szifilisz egykori magyar nevei voltak. A kivételek kivétele pedig; mert kivételesen nem betegségnév, pedig mint allegória még el is menne, a kakasmándikó (5). Az ugyanis a felkínált betegségnevektől eltérően növény.

6. válasz:
b. Hiszen mint tudjuk minden rossz nyugatról érkezik; tehát még a nevet is a labancok erőltették ránk. (Erős a gyanú, hogy belga az eredet; a bűnös főváros nevét fedje jótékony homály.)

7. válasz:
c. A kaposvári Csiky Gergely Színház előtt magasodik a cs. és kir. „Albrecht főherceg" 44. gyalogezred (1744–1918) emlékműve; ők voltak a rosseb bakák. Az egyetlen alakulat, melynek rendszeresített közelharcfegyvere volt a fokos is. A szobor megmászása a Somssich-Táncsics gimnázium fiútanulói számára az érettségi bankett után erősen ajánlott (elvárt?) gyakorlat volt (lásd még férfipróba). Somogy vármegyében és a baranyai Ormánságban elterjedt a „rossebezés" mint káromkodás, de legalább nem káromlás. Az MTA lapja, a Magyar Nyelvőr már 1880-ban tud a kifakadásról: „A radai rosseb rággyon meg!" formában – igaz Tapolcán. Hogy a Vajdaságba, Torontál vármegyébe miként került a rossz seb mint átok, rejtély.
Az alakulatot Mária Terézia engedélyével Anton Giorgio Clerici, Cavenago márkija állította fel 1744-ben Milánóban. 1859-ben sorgyalogezreddé alakították át, és a következő évben Kaposvárra települt; 44-es számon, Albrecht főherceg nevén. Számos hadjáratban kitüntette magát. A „Rosseb-ezredben" a Nagy Háború négy éve alatt 51 693-an szolgáltak. Fekete István és Illyés Gyula is emlegeti az alakulatot. Az ezred sapkadíszén, jelvényén szuronnyal és koszorúval díszített „Csak előre rosseb!" felirat van, nótájának refrénje is ez. Aki többet szeretne megtudni az ezredről, annak ajánljuk: Kiss Balázs: Az Albrecht főherceg nevét viselő 44-es cs. és kir. gyalogezred – Forrástanulmány, Kaposvár, Kaposvári Egyetem 2004.

8. válasz:
b. Mindkettő poétikai képi eszköz; kulcsa az átvitt értelem. (Ha ez torzul, humor lesz belőle.) A metafora a

kemény forma, tömény, egyszóalakos ütős kép: vasember, roncstüdő. Ha van idő, tér és befogadói értelem, akkor a szóalakon belüli közvetlen hasonlóságot kibontva a metaforából allegória lesz. Ennek sem az allergiához, sem a filagóriához nincsen köze, de még lehet. Lényege, hogy a szöveg vagy kép mást, többet is jelent a mélyben, mint aminek elsőre tűnik. (Csak legyen aki megfejti a kódot, érteni véli a rejtett üzenetet. Hatalmas az üzleti potenciál.) A görög szó fordítása: mást mondó – etimológia, megint.

9. válasz:

c. A szeretetre – legalábbis a rovatvezető ismeretei szerint – nem használják sem a vírus, sem a baktérium hasonlatát. A szerelem más kérdés; itt már élettapasztalattól és persze kortól függően véleményes válaszok születtek. Ezért nem is tettük fel kérdésként.

A kommunizmus vírusa száguld át a világ vénáin forrása: Denounced 'Virus Of. Communism' Running Through World's Veins. The Catholic Northwest Progress (Seattle, WA) 1950; 53(21): 6.

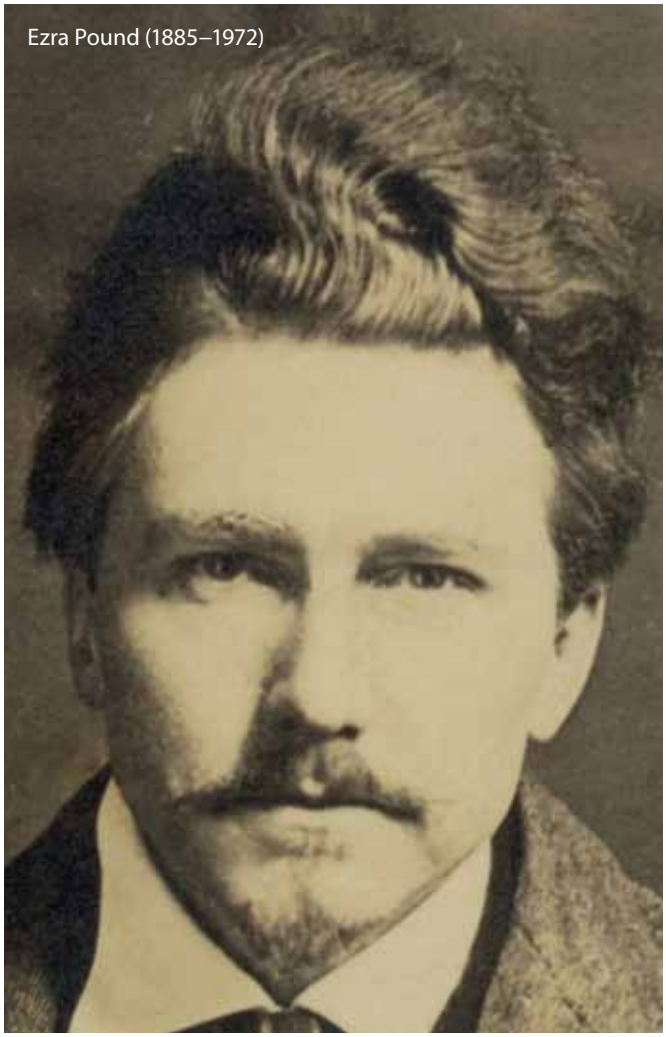
A fasizmus vírusának képét – az akkor új kórokozót híva be – Polányi Károlynak köszönhetjük. The Essence of Fascism by Karl Polanyi in: Karl Polanyi, John Lewis and Donald K. Kitchin (eds.), Christianity and the Social Revolution (New York: Charles Scribner's Sons, 1936), p. 392. Később Umberto Ecotól sem idegen a kép. A szerzők voltaképpen a nemzeti szocializmusra gondoltak, de jó okkal kerülték a terminológiai tisztaságot.

A kapitalizmusról sokan, sok rosszat írtak, ebben Lenin még mesterét, Marxot is túlszárnyalta. A COVID-19, kor- és rendszerspecifikus járványként felfogva, már kitörése idején is számos politikai allegóriában megjelent, gumicsont jellegét azóta sem vesztette el.

10. válasz:

d. „Finály latin–magyar szótára szerint azt jelenti: 'régi, megrögzött harag, neheztelés, ellenszenv, gyűlölet'. A rancor a mentális vírusok közé tartozik, és elsősorban a média útján terjed, akiket pedig megfertőz, pontosan ugyanazokat a tüneteket produkálják szinte hiánytalanul, noha maguk nem politikusok, mint amelyek a rangkór esetében megfigyelhetők. A rangkór és a rancorfertőzöttség (tudományos nevén: rancor-szindróma) között az a disztinktív különbség, hogy míg az előbbi esetben a beteg maga akar mindenáron, gyakran mániákusan előnyös pozícióba kerülni, az utóbbiban a vírus úgy programozza át a megfertőzött emberek elméjét, hogy ne saját magukat, hanem azokat akarják ilyen pozíciókba juttatni, akiktől a rancor származik. További különbség, hogy mivel a média útján csak a rancor tud terjedni, a pecunia-félék azonban nem, a rancor-fertőzöttek sohasem személyes anyagi előnyökért, haszonért, nyereségért viselkednek úgy, ahogy viselkednek (ami pedig rangkór esetében gyakran megfigyelhető), de nem is azért, mintha ebben különösebben örömüket lelnék, hanem pusztán azért, mert másképp nem is tudnának, mivel a rancor erre programozta át az elméjüket."

A kérdés és a válasz forrása: Szilágyi N. Sándor: Miegymás. Kalota Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003, 541–546.

Ezra Pound (1885–1972)

A rovatvezető ehelyst kéri olvasói elnézését a tüdőgyógyászati kórformák relatív ritkaságáért. A tavaszi számban behozzuk. ■